

ALI JE BIL KOROŠEC ISKREN JUGOSLOVAN?

POVZETEK

O Koroščevem odnosu do jugoslovanske države so se v času med obema vojnama vseskozi pojavljali dvomi v njegovo iskrenost do tega vprašanja, čeprav je stalno poudarjal svojo jugoslovansko privrženost. Govorice o njegovi domnevni "protidržavni" in "separatistični" usmeritvi, so širili slovenski liberalci. Teh obtožb na kraljevem dvoru, kjer se je krojila jugoslovanska politika, niso namenjali pretirane pozornosti, saj je v njihovih očeh Korošec veljal za lojalnega politika.

Z začetkom druge svetovne vojne je prišlo do pomembnih sprememb, tako v evropskem kot jugoslovanskem merilu, ki so tudi Koroščekv odnos do državnopravnega položaja Slovenije privedle pred nove izzive. Skoraj istočasno je prišlo do podpisa sporazuma Cvetković-Maček. Ustanovitve banovine Hrvaške je pomenila hud udarec za dolgoletno Koroščevu politiko, ki je bila v svojih prizadevanjih za avtonomijo Slovenije neuspešna. Hkrati pa je bil Korošček potisnjen na obrobje političnega odločanje v Jugoslaviji. Zato si je Koroščeva politika postavljale le skromne nacionalne cilje, Jugoslavijo obdržati izven vojaškega spopada in se še naprej tesno oklepati skupne države, tako da so zaradi mednarodnopolitičnih razlogov začasno celo opustili zahtevo po avtonomiji Slovenije.

Ob propadu versajskega reda so se pojavljale tudi dileme glede bodoče usode Jugoslavije. Glede njenega obstoja je bil Korošček črnogled. Korošček se je s prilagoditvijo politike nacističnemu novemu redu, v katerem je videl edino rešitev za Slovenijo, skušal ponovno zavihetiti v vrh jugoslovanske politike. V tem času kaže, da je Korošček skušal zagotoviti Sloveniji avtonomni položaj po slovaškem zgledu v okviru novega nacističnega reda, v primeru, če bi prišlo do razpada Jugoslavije. "Slovaška varianta" pa ni bil edina rezervna rešitev za Slovenijo o kateri je razmišljal Korošček. Obstajal je tudi "angleški" načrt, po katerem bi bila Slovenija samostojna država v zaledju Trsta pod britansko zaščito. Ta možnost je bila predvidena ob zavezniški zmagi in preureditvi Evrope, kjer bi imela pomembno vlogo oživiljena podonavska federacija.

Omenjena načrta sta bila v Koroščevih očeh mišljena kot zasilna rešitev za Slovenijo v primeru, če Jugoslavije ne bo več. Zato lahko rečemo, da je bilo Koroščevu prepričanje v Jugoslavijo kot najboljšo rešitev za Slovence iskreno.

ABSTRACT

WAS KOROŠEC A TRUE YUGOSLAV?

Between two world wars there emerged doubts about the sincerity of Korošček's relations to Yugoslavia, although he constantly emphasized his Yugoslav allegiance. The Slovene Liberals spread rumours about his reputed counter State and separatist aims. Accusations in the king's court, where Yugoslav policies were made, were not taken seriously as their eyes Korošček was a loyal statesman.

* dr. doc., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
PhD, Assistant Professor, Senior Scientific Collaborator, Institute of Contemporary History,
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
E-mail: bojan.godesa@inz.si

At the beginning of the Second World War important changes were brought about on a European and Yugoslav level, which in Korošec's relation to the state judicial situation of Slovenia also brought new challenges. The signing of the Cvetković-Maček agreement took place. The creation of the territorial ban's region of Croatia was a hard blow to Korošec's policy, and Korošec was pushed to the edge of political decision-making in Yugoslavia. Due to this Korošec's policy only set moderate national goals: keep Yugoslavia out of military conflict and to tightly enclose the country, owing to international political reasons he even provisionally dropped demands for Slovenia's autonomy.

With the downfall of the Versailles Order there appeared also questions regarding the future fate of Yugoslavia. Korošec no longer believed in its survival. He adjusted to the new political Nazi regime in which he saw the only solution for Slovenia; once again he tried to rise to the top of Yugoslav politics. He tried to ensure autonomy for Slovenia, according to the Slovak example, in the case that Yugoslavia collapsed. The Slovak variant was not the only solution for Slovenia, as Korošec also spoke in favour of the English plan, according to which Slovenia would be an independent country in the hinterland of Trieste under British protection. The possibility was foreseen that if the allies won and Europe was newly reorganised the Danubian federation would be revived. The mentioned plans were in Korošec's eyes emergency solutions for Slovenia if Yugoslavia should collapse. However, Korošec was convinced that Yugoslavia was the best solution for the Slovenes.

I.

Med političnimi osebnostmi, ki so zaznamovale obdobje ustanovitve prve skupne jugoslovanske države leta 1918 in njeno življenje vse do aprilskega zloma 1941, eno najbolj izpostavljenih mest nedvomno pripada voditelju najmočnejše slovenske politične stranke, dr. Antonu Korošču. Od vseh najvplivnejših političnih voditeljev, med katerimi so zagotovo bili Nikola Pašić, Svetozar Pribičević, Stjepan Radić, Vladko Maček, je Korošec najdlje vztrajal v jugoslovanski politiki in se gibal v njenih vrhovih. Bolj, ko se je odmikal čas nastanka jugoslovanske države, bolj se je Korošca oprijemal sloves enega od njenih zaslužnih ustanoviteljev.

Po drugi svetovni vojni se je v krogih slovenske politične emigracije, kjer so sicer prevladovali častilci Koroščeve politike med vojnoma, pojavilo vprašanje, ali so predvojni vodilni katoliški politiki obžalovali odločitev za vstop v jugoslovansko državo leta 1918.¹ Polemično razčiščevanje tega vprašanja je pokazalo, da za Koroščevo domnevno skepso glede odločitve za Jugoslavijo leta 1918 pravzaprav ne obstajajo tehtni argumenti oz. celo nasprotno, da preverljiva dejstva kažejo, da v takšni obliki dilema med obema vojnoma dejansko sploh ni obstajala. Izkazalo se je, da je šlo pri tem predvsem za poskus prikrojevanja Koroščeve podobe, kjer so se za njegovo politično dediščino borili med seboj sprti privrženci samostojne slovenske države in politiki Slovenske ljudske stranke, ki so se tudi v emigraciji še naprej zavzemali za jugoslovanski državni okvir.

¹ Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914–1958) (Tretji del – 1935–1941)*. Buenos Aires 1969, str. 289–291 (dalje Jurčec, *Skozi luči in sence*) in France Dolinar, *Ali je Korošec leta 1937 res obžaloval svojo politiko v letu 1917?* *Glas Slovenske kulturne akcije*, 30. avgust 1964.

Sicer pa so dvom v Koroščevo iskrenost do Jugoslavije v času njegovega delovanja med obema vojnama skušali zasejati predvsem njegovi politični tekmeči, unitaristično in centralistično usmerjeni slovenski liberalci. Privržence SLS so skušali kar najbolj očrniti kot avstrijakante, do zadnjega zveste avstrijske patriote, njihove težnje po avtonomiji pa so prikazovali kot separatizem. Njihovo sistematično politično pogojeno obtoževanje je Korošček tesni sodelavec in občudovalec, urednik "Slovenca" Ivan Ahčin opisal z besedami: "Srbski centralizem je v "Jutrovem" krogu našel nadvse gorečega pomočnika, ki je belgrajsko vladajočo plast stalno opozorjal na načine s katerimi bi nas mogel še učinkoviteje zadel. Liberalna stranka je tedaj že prejkoslej znala v Belgradu ustvariti mnenje, da so slovenski klerikalci politično nezanesljivi, protidržavni in da se ob najvažnejših političnih odločitvah obračajo na papeža v Rimu, od koder dobivajo politična navodila. Naša zahteva po samoupravi se je od "Jutrove" skupine v Belgradu stalno prikazovala kot separatizem in prikrita akcija proti jugoslovanski akciji." V nadaljevanju je še poudaril: "Delo lože je bilo, da je njegova stranka (op. misli na Koroščevo) vedno bila "protidržavna", "separatistična", da se je sumilo v njeno lojalnost; očitali so ji, da "prejema direktive iz Rima", da "škili na Dunaj", da se zavzema za oblikovanje bloka "srednjeevropskih katoliških držav", da "mrzi pravoslavne Srbe" itd. (...) Kot katoliški politik je bil Korošček od te strani vedno sumljiv, vedno osumljen, pa čeprav je tiščkrat izpričal svojo iskreno privrženost do Jugoslavije."²

Ob upoštevanju predvojne politične kulture lahko liberalne očitke razumemo predvsem kot tedaj običajno prakso v politično-propagandnem obračunavanju med dvema konkurenčnima političnima taboroma. V navedenih primerih je šlo v prvi vrsti za lastnim političnim ciljem prirejeno prikazovanje Koroščevega odnosa do Jugoslavije, ki pa ni bilo podkrepjeno tudi z dejanskimi dokazi. Te obtožbe namreč niso upoštevale dejanske politične usmeritve SLS, temveč so temeljile le na nekaterih na podlagi predsodkov zgrajenih domnevah.

Ko se je po začetnem obotavljanju SLS odločila leta 1920 za avtonomističen program je izrecno poudarila, da sicer bo njena bodoča politična usmeritev boj za avtonomijo, proti centralizmu, toda hkrati so odločno poudarili, da ne bodo nikoli rušili jugoslovanske države. S takšno politično umestitvijo se je Korošček, večč političnega taktiziranja, kmalu potrdil kot ena vodilnih osebnosti tedanje jugoslovanske politike in persona grata na kraljevem dvoru, tako za časa kralja Aleksandra, kot po njegovi smrti pri najpomembnejšem članu kraljevega namestništva knezu namestniku Pavlu. Stalno obtoževanje s strani liberalcev, ki je bilo izrazito politično motivirano in je seveda zelo motilo katoliške politike, tako ni bistveno vplivalo na mnenje na kraljevem dvoru, kjer se je krojila jugoslovanska politika. Korošček je v njihovih očeh veljal za lojalnega in zaupanja vrednega politika, katerega vloga presega pomen okolja iz katerega je izhajal.

Po nastanku Kraljevine SHS je Korošček navezal stike s tedanjim regentom Aleksandrom, s katerim se je prvič srečal 6. decembra 1918 in tako že ob ustanovitvi države pokazal, kje namerava v bodoče iskati oporo za svojo politiko. O kraljevem zaupanju do Korošča priča že podatek, da je postal voditelj SLS kot edini nesrb tudi prvi prečanski predsednik jugoslovanske vlade in to v enem najkritičnejših trenutkov po strelih v skupščini leta 1928. Že pred tem je Korošček zasedal izjemno občutljiv položaj notranjega ministra, osebno svetoval kralju v zapletenem hrvaškem vprašanju in za kralja opravljal nekatere tajne misije v Bolgariji in na Madžarskem.³ Tudi v prvem obdobju šestojanuarske diktature sodelovanje med Koroščem, ki je še naprej vztrajal v beograjski vladi in

2 Bojan Godeša, Ervin Dolenc, Izgubljeni spomin na Antona Korošča. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana: Nova revija 1999, str. 51 in 212.

3 Momčilo Zečević, Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošča 1918–1940. Prispevki za novejšo zgodovino 1991, št. 1, str. 68 (odslej Zečević, Neki pogledi).

kraljevim dvorom ni bilo omajano. Do ohladitve med kraljevim dvorom in Korošcem je prišlo šele po objavi slovenskih punktacij, čeprav, kot se je kasneje izkazalo, voditelj SLS ni bil niti njihov pobudnik niti njihov avtor. To je bil tudi eden od razlogov, ko kralj Aleksander Korošca ni mogel pridobiti za sodelovanje, ker le-ta ni želel podpisati izjave o brezpogojni lojalnosti, za njegovo interniranje januarja 1933. Ta trenutek bi lahko opredelili kot najnižjo točko v njunih odnosih, pa vendar ne gre spregledati dejstva, da je bil, kljub omajanemu zaupanju med kraljem in Korošcem, Maček za enak prestopok kaznovan s triletno zaporno kaznijo.⁴ Medsebojnih vezi očitno nista želela pretrgati in kmalu je kralj Aleksander začel snubiti interniranega Korošca za politične kombinacije, ki bi pripeljale državo do izhoda iz nastale krize. Ko je Korošec zagotovil lojalnost kralju, monarhiji in enotni jugoslovanski državi, je prišlo 8. oktobra 1934 do dogovora, torej le dan pred marsejskim atentatom.⁵ Po smrti kralja Aleksandra je imel Korošec v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja v času vladavine režima JRZ ob predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću eno osrednjih vlog pri vzpostavitvi stabilnih razmer v državi. Tako je tudi po smrti kralja Aleksandra Korošec zaupanje dvora zadržal in tudi v očeh kneza namestnika Pavla veljal za lojalno osebo vredno največjega zaupanja. Knez namestnik Pavle je, ko je bil na oddihu v letni rezidenci na Brdu, večkrat vabil Korošca, ki je poletja preživeljal v bližnjih Begunjah na Gorenjskem, na prijateljske razgovore o zaupnih in za državo pomembnih zadevah.

Prav zaradi zaupanja in njegovega pomena za celotno jugoslovansko politiko je knez namestnik Pavle poleti 1940 Korošca znova pritegnil k odločanju o državnih zadevah in ga povabil v vlado Cvetković-Maček. S pomočjo Koroščeve politične in državniške avtoritete naj bi knez namestnik Pavle zagotovil vladi večjo verodostojnost in tako utrdil notranji položaj države, ki se je znašla v težavnem mednarodnopolitičnem položaju. Učinki Koroščevega vstopa v vlado so bili ravno nasprotni od pričakovanj kneza namestnika Pavla in njegove okolice. V kratkem času je uspelo Korošču s politiko odkritega in brezpogojnega približevanja silam osi in povezovanja s filofašističnimi skupinami (Ljotičev Zbor, ustaši) namreč povsem destabilizirati vlado. Koroščevi načrti pa so segli še dlje in sicer vse do zrušitve obstoječe Cvetkovićeve vlade, ki jo je nameraval, nezadovoljen predvsem z njeno zunanjepolitično usmeritvijo, nadomestiti z novo vladno koalicio, ki bi bila bolj naklonjena silam osi. V takih okoliščinah je prišel Korošec s svojim delovanjem jeseni 1940 po več kot dvajsetih letih skrbno gojenih pristnih odnosov v prvi resen konceptualni spor s kraljevim dvorom ter je izgubil zaupanje in podporo kneza namestnika Pavla. Slednji si ga sicer ni upal odstraniti iz vlade, kot se je to zgodilo z obrambnim ministrom Milanom Nedićem, ker je imel voditelj SLS podporo nacistične Nemčije. Tedanji velesili si knez namestnik Pavle namreč ni drznil zameriti, ker je veljal Korošec tedaj za glavnega nemškega aduta v jugoslovanski politiki. Vrnitev Korošca na politično sceno kot prosvetnega ministra v Cvetkovićevo vlado poleti 1940 in njegovo delovanje do smrti decembra 1940 je bilo zaznamovano z najbolj burnimi preobrti v političnem življenju voditelja SLS in predstavlja zagotovo najbolj protislovno obdobje njegovega političnega delovanja. Nepričakovana smrt je Korošca doletela povsem osamljenega in razočaranega nad nepripravljenostjo okolice sprejeti njegove politične pobude ("nihče me ne razume"), za katere je bil prepričan, da predstavljajo edino rešitev v danem trenutku.

Korošec si je prav v času svojega najbolj protislovnega in spornega delovanja v mesecih tik pred smrtjo prislužil pri svojih nasprotnikih očitke, da si predstavlja, da je Jugoslavija "država na odpoved" in obtožbo, da se je odločil, da bo deloval proti tej

⁴ Zečević, Neki pogledi, str. 71.

⁵ Jure Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika SLS v letih 1929–1935. Ljubljana 2007, str. 210–229.

državi. Tedanje Koroščevo delovanje, prav v tem času se je sestal tudi s separatistično usmerjenimi ustaši, je srbskega ministra in enega tvorcev hrvaško-srbskega sporazuma, Mihaila Konstantinovića tako razjezilo, da je Korošča razglasil za izdajalca, ki ga je treba čim prej likvidirati. Tudi po Koroščevi smrti je bil Konstantinović prepričan, da je bil voditelj SLS zgolj konjunktorni, ne pa pravi Jugoslovani.⁶

Za razliko od na začetku omenjenih stalnih očitkov na račun SLS, kjer so se vsi dejavniki zavedali njihovega politično-propagandnega značaja, je šlo tokrat za konkretne in resne obtožbe, ki so bile postavljene v celoten kontekst Koroščeve politične spreobrnitve.

Postavlja se vprašanje, zakaj je Korošec v nekaj mesecih s pravim političnim saltom mortale, postavil na kocko vse, na čemur je načrtno gradil dvajset let svoje politično delovanje (lojalnost kraljevemu dvoru, nasprotovanje nemštvu in priseganje na Jugoslavijo) in postavil pod vprašaj svojo politično kariero, hkrati pa je bil pripravljen tvegati tudi svoj dotedanji moralno-politični ugled, ki ga je sicer skrbno gojil vso dobo svojega političnega delovanja.

II.

Medtem, ko je kljub določenim pretresom politično življenje v Jugoslaviji potekalo po bolj ali manj ustaljenih tirnicah, pa je v zadnjih letih pred okupacijo prišlo do pomembnih sprememb, tako v evropskem kot tudi jugoslovanskem merilu, ki so Korošča postavile pred nove izzive in dileme. V mednarodnih odnosih je prišlo po priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji do tektonskih sprememb političnega ravnotežja spomladi 1939, ko je z zemljevida Evrope izginila Češko-Slovaška, sledil je podpis prijateljske pogodbe med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo in 1. septembra 1939 se je z napadom nacistične Nemčije na Poljsko začela druga svetovna vojna. Versajska ureditev, na temelju katere je nastala tudi jugoslovanska država, je bila dokončno pokopana in nadaljnji obstoj države pod žezlom Karadjordjevićev je naenkrat postal vprašljiv. Skoraj istočasno je prišlo pod vtisom čehoslovaških dogodkov do podpisa sporazuma med Cvetkovičem in Mačkom, kar je predstavljalo eno največjih sprememb notranje političnih razmerij v tedanji jugoslovanski državi. Ustanovitev banovine Hrvaške je pomenila hud udarec za dolgoletno Koroščevo pragmatično taktiziranje, ki pa Sloveniji ni prineslo zaželenega rezultata, to je avtonomije. Hkrati je bil Korošec, ki je bil dotlej ena pomembnejših političnih osebnosti na jugoslovanski ravni, s postavitvijo na mesto predsednika senata, kar je bila častna funkcija, potisnjen na obrobje političnega dogajanja v Jugoslaviji. Korošec, ki je posebej najmočnejšo slovensko stranko se je tako znašel v težavah, na jugoslovanskem političnem prizorišču je bil postavljen na stranski tir, istočasno pa je bila v mednarodnih okvirih Slovenija ozemeljsko ogrožena zaradi vse manj prikritih teženj po njenem ozemlju s strani sosednjih držav. Še vedno (od leta 1935) pa je Slovenska ljudska stranka trdno držala v rokah Dravsko banovino, kar je bil tudi največji uspeh Koroščevega vstopa v JRZ in vlado. V takih okoliščinah je ostajalo le malo maneverskega prostora za aktivno politično držo. Zato si je Koroščeva politika postavljala le skromne politične in nacionalne cilje in sicer Jugoslavijo obdržati izven vojaškega spopada ter se še naprej tesno oklepati skupne države, tako da so zaradi mednarodnopolitičnih razlogov začasno celo opustili zahtevo po avtonomiji Slovenije.

⁶ Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*. Novi Sad 1998, str. 192–199, 283 (dalje Konstantinović, *Dnevničke beleške*).

Korošec se s stransko vlogo v jugoslovanski politiki, v kateri je imel pomembno vlogo od njenega nastanka leta 1918, ni nameraval zlahka sprijazniti in je le čakal na ugodno priložnost, da se znova vrne v vrh jugoslovanske politike. Z vstopom v vlado in imenovanjem za prosvetnega ministra poleti 1940, kjer se je znašel na povabilo kneza namestnika Pavla Karadjordjevića, se mu je ponudila možnost, da znova preizkusi svojo spretnost v krmarjenju med različnimi političnimi interesi. Koroščekov prihod v vlado je časovno sovpadal s padcem Francije, ki je privedel do popolne prevlade sil osi na evropski celini. Dejavno se je na zahodu upirala le Velika Britanija, na čelo katere je prav tedaj kot ministrski predsednik stopil Winston Churchill, medtem ko je Sovjetska Rusija zaradi sporazuma med Hitlerjem in Stalinom ostajala v odnosu do vojne v zahodni Evropi nevtralna. Novega razmerja moči v Evropi, kjer je imela vodilno vlogo nacistična Nemčija, se je Korošec, ki je dve desetletji vodil Nemcem nenaklonjeno politiko in je nemštvo dobro poznal, zelo prestrašil.⁷ Strah pred nemško prevlado je odločilno zaznamoval njegovo nadaljnje politično delovanje. Korošec se je brez oklevanja in takih ali drugačnih zadržkov odločil za brezkompromisno politiko naklonjeno silam novega reda.

Kljub temu, da Korošec ni veljal za prijatelja Nemcev, pa se jim je bil pripravljen povsem podrediti ter je v tesnem sodelovanju z njimi videl, kot je sam dejal, "edino rešitev za slovensko domovino". Za tesno sodelovanje z Nemci se Korošec torej ni odločil zaradi morebitnih simpatij do njih, temveč zato, ker preprosto ni videl druge alternative. Dejstvo, da se je Korošec v tem trenutku odločil brezpogojno nasloniti prav na tradicionalne nasprotnike Nemce, kaže, da je sklepal, da bodo ti skupaj s svojimi zavezniki zmagovito krojili bodoči mednarodni razvoj. O možnih drugačnih dolgoročnih rešitvah mednarodnega položaja tedaj Korošec očitno ni razmišljal (zmaga zahodnih demokracij) oziroma jim ni bil naklonjen (prevlada Sovjetske Rusije) in zato pri teh mednarodnih dejavnikih ni iskal pomoči ali si z njimi skušati ustvariti zavezništvo.

V teh svojih prizadevanjih po vzpostavitvi tesnih stikov z Nemci je bil Korošec izjemno uspešen in je v kratkem času pridobil nemško zaupanje. Na kakšen način je Korošču uspelo tako hitro pridobiti nemško zaupanje, bo potrebno še raziskati, so pa nemški diplomati ocenjevali, da voditelj SLS ukrepe, ki so politiko vlade približevali silam osi, zlasti je šlo za antisemitsko in protiframazonsko zakonodajo, izvajajo izprečižanja. Čeprav so Nemci Korošča seveda dobro poznali in so menili, "da je v srcu še gotovo nemški sovražnik", pa je tako kmalu postal s svojimi novo politično usmeritvijo v obeh nemških diplomatov celo glavni kandidat za sestavo nove vlade, ki bi bila odločno pro-nemško usmerjena.

V prepričanju, da predstavlja vojaški zlom Francije tudi zaton zahodne demokracije in je zato potrebno iskati oporo za politično preživetje pri silah osi Korošec v tedanjem evropskem kontekstu sicer ni predstavljal osamljenega primera, toda izkazalo se je, da večina političnih dejavnikov, ki so sprejeli takšne odločitve, kasneje ni mogla računati na to, da bi ostali verodostojen in odločilen politični dejavnik tudi še v prihodnosti, ko se je tehnica dokončno nagnila v korist nasprotnikov sil osi.

Medtem, ko Koroščevo prilagajanje novemu redu z ideološkega vidika niti ni predstavljalo večje ovire, še najbolj je katoliške kroge pri tem skrbelo, kako ohraniti tudi v novih razmerah prevladujoč vpliv katoliške cerkve, pa je bistveno trši oreh predstavljal poskus ureditve slovenskega vprašanja v okviru novega reda. Uskladitev nacionalnega vidika Koroščevega delovanja v zadnjem obdobju njegovega življenja je bila povezana tudi z vprašanjem njegovega odnosa do Jugoslavije. Koroščekovi politični nasprotniki v vladi so namreč razširili govornice, da naj bi se Korošec po pogovoru s slovaškim voditeljem Jozefom Tiso zavzemal za samostojno slovensko državo pod nemško zaščito.

Glas o Koroščevem zavzemanju za tako rešitev slovenskega vprašanja je dosegel tudi slovenske liberalne kroge, obelodanil pa jo je predvojni hrvaški gospodarski strokovnjak Rudolf Bičanić na procesu proti Rupniku in ostalim leta 1946. Te očitke so nato komunisti v povojni historiografiji še dopolnili s trditvijo, da je bila Tisova Slovaška "priljubljeni sen slovenskega klerofašizma".⁸

Čeprav opravljena analiza Koroščevega srečanja s Tiso ne kaže na neposredno povezavo s slovaško izkušnjo,⁹ pa je izhodišče za tako oceno Koroščevega delovanja vendarle izviralo iz verodostojne vesti, ki so jo v začetku oktobra 1940 pridobili jugoslovanski diplomatski predstavniki. V Berlinu je bil 1. oktobra 1940 predstavljen nov projekt, kjer se je prvič omenjala možnost, da bi avtonomna Slovenija prešla v sklop tretjega rajha. Hitler naj bi ta načrt zavrnil, ker za sedaj, kot se je izrazil, niso zaželeno spremembe na Balkanu.¹⁰

Čeprav je Hitler sredi avgusta 1939 italijanskemu zunanjemu ministru Galeazzu Cianu pred nemškimi napadom na Poljsko svetoval Italiji napad na Jugoslavijo ter njeno razdelitev, pa je bil po začetku II. svetovne vojne nemški interes na Balkanu, kjer so sicer priznavali prednost italijanskim interesom, da ostane ta prostor izven vojaških spopadov. Po napadu na Francijo so znova oživele italijanske ambicije po akciji na Balkanu in uničenju jugoslovanske države, s čimer se je Hitler sicer načeloma strinjal, le, da je znova poudaril, da trenutek ni primeren za tako akcijo.

V kontekst morebitnih sprememb na Balkanu, ki so jih nakazovali predvsem italijanski načrti po zlomu Francije je sodil tudi obširen predlog "neke beograjske skupine", ki je izražal mnenje, da je najboljša rešitev jugoslovanskega problema v tem, da se razdeli Jugoslavija v Veliko Srbijo, ki dobi pristanišče Solun kot izhodišče na morje, samostojna Hrvaška bi prišla pod Italijo, a za Slovenijo bi bila dostojna rešitev, da bi dobila avtonomijo v sklopu Italije ali Nemčije. Jugoslovanski diplomati v Berlinu so dobili prve dni italijanskega prodiranja v Grčijo brzojavko z naročilom, da previdno potipajo pri Nemcih pod kakšnimi pogoji bi bil odstopljen Solun Jugoslaviji. Po proučevanju besedila je bilo ugotovljeno, da gre za proizvod skupine, ki se je tedaj zbirala okoli vojnega ministra Milana Nedića. Ta je bil že pred tem tesno povezan z ljotičevci in je predlog pripravljaval brez vednosti vlade in kneza Pavla. Medtem so bili po kasnejših spominih nemških obveščevalcev o predlogu za zamenjavo jugoslovanske vlade obveščeni tudi na nemški strani, a ti tega načrta niso podprli. Po uspešni grški protiofenzivi so ti predlogi postali povsem neaktualni, vendar pa naj bi bil po mnenju jugoslovanskih diplomatskih krogov v Berlinu ravno ta Nedićev načrt glavni razlog za njegovo odstavitev z mesta obrambnega ministra, čeprav seveda obstaja o razlogih za tedanjo Nedićevo odstranitev iz političnega življenja več različnih interpretacij. Isti viri tudi omenjajo, da naj bi Nedić za svoj načrt dobil soglasje pri neki skupini Hrvatov, molčijo pa o morebitnih slovenskih sodelavcih pri tem načrtu, čeprav je bila slovenska problematika sestavni del njegove vsebine. Težko si je predstavljati, da pobudniki predloga ne bi iskali podpore pri slovenskih političnih dejavnikih ter skušali načrt, ki se je nanašal tudi na Slovenijo, uresničiti brez slovenskega soglasja.

Prav tistem času se je Korošec v svoji proosni usmerjenosti tesneje povezal z ljotičevci in tudi Nedićeva spomenica o potrebi po tesni naslonitvi na sile osi se je skladala z njegovimi prizadevanji, tako, da bi lahko krog predlagateljev omenjenega načrta imeli za tedanje Koroščeve politične zaveznike in somišljenike. Ti so namreč med seboj sodelovali in so skupaj tvorili blok v jugoslovanski politiki, ki je nasprotoval tedanji

⁸ Godeša, Tisova Slovaška – "priljubljeni sen slovenskega klerifašizma"? Zgodovinski časopis, 2004, št. 1–2, str. 71.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Ante Smith Pavelić, Jugoslavija i trojni pakt. Hrvatska revija, Buenos Aires 1956.

usmeritvi vlade in si je v prizadeval za brezpogojno naslonitev na sile osi ter za prilagoditev jugoslovanske družbe novemu redu. Značilnost tedanjega Koroščevega prizadevanja je bila tudi ta, da je mrzlično iskal neposredno povezavo z voditelji osnih držav. Tako je septembra 1940 Korošec nameraval odpotovati v Italijo, a mu na pristojnem ministertvu niso hoteli izdati potnega lista. Istočasno pa si je voditelj SLS prizadeval navezati neposreden stik z nemško vlado preko predstavnikov nemške manjšine v Jugoslaviji, katerim je kot prosvetni minister izposloval nekatere ugodnosti. Tedaj so se na Primorskem v krogu privržencev Koroščevega tesnega sodelavca Engelberta Besednjaka (gre za Virgilija Ščeka) pojavila razmišljanja, da bi bil slovaški zgled najprimernejša rešitev za Slovenijo. Nemški odposlanec Ulrich von Hassel pa je ugotavljal, da naj bi se v tem času nekateri Slovenci spogledovali z mislijo, da se vsi združijo pod Italijo. Vse omenjeno kaže, da je za predlog o razdelitvi jugoslovanskega ozemlja Korošec zanesljivo vedel, pa tudi drugače se je o njem že kmalu razširil glas, tako da so začutili potrebo, da izrazijo svoje odklonilno stališče do te pobude celo komunisti. V tem času se je Korošec vedel zelo samozavestno in v kuloarjih najavljaval ambiciozne in velikopotezne načrte, vendar je bil o njihovi vsebini, čeprav je bila njihova temeljna usmeritev, to je naslonitev na sile osi, sicer prepoznavna, še zelo skrivnosten. Ali je Korošec, ki je tedaj zasledoval enake cilje kot Nedić in Ljotičev Zbor, bil tudi med pobudniki omenjenega predloga o novi ureditvi jugoslovanskega ozemlja, tako lahko samo domnevamo. Na podlagi njegovih dejanj pa vidimo, da ga je Korošec jemal resno in se je skušal z navezavo neposrednih stikov z voditelji osnih držav pripraviti tudi na možnost, če pride do uresničitve tega predloga. Nasploh je o razburljivem dogajanju jeseni 1940, ki je pretresalo vrhove jugoslovanske politike in s tem povezano zamenjavo Nedića in prepovedjo političnega delovanja Ljotičevega Zbora, še precej odprtih vprašanj. Pri tem se zdi še zlasti nerazčiščena Koroščeva vloga, ki edini od pobudnikov sprememb v jugoslovanski politiki ni bil neposredno odstranjen iz vlade, kot je že bilo rečeno, se je temu izognil le zato, ker se je knez namestnik Pavle bal nemškega odziva. Korošec je bil zato onemogočen na drugačen način in sicer tako, da se je tik pred smrtjo znašel brez zaveznikov, razočaran in v politični osami, brez možnosti, da bi lahko uresničil prej omenjene velike načrte, katere je poln elana snoval konec poletja 1940.

III.

Po razpadu versajskega sistema in začetku II. svetovne vojne se je Koroščevo zupanje v obstoj jugoslovanske države močno omajalo, tako da so se pred tem pripravljali tudi na možnost, da bo ob zmagi zahoda, v katero so spomladi 1940 še upali, v vojni morda prišlo do preureditve srednje Evrope, kjer ne bi bilo prostora za jugoslovansko državo. Načrti o tem so zares obstajali. Ob izbruhu druge svetovne vojne se je v zahodnem svetu kmalu izkristaliziralo spoznanje, da v njej ne gre le za običajen vojaški spopad dveh bolj ali manj enakovrednih taborov za prevlado v svetu kot npr. v prvi svetovni vojni, temveč tudi za tekmovanje družbenih sistemov. Zato se je bilo treba na ruševinah in napakah dokončno preživete versajske ureditve zoperstaviti nacističnim zamislim tudi z novim alternativnim vrednostnim sistemom, ki bo podlaga povojni ureditvi Evrope. Tako so bili na zahodu pod nacističnim pritiskom prisiljeni, da sami začrtajo svoj novi red. Obširna razprava, ki je sledila, je sprožila številne zamisli in vrednote, ki so kasneje postale temelj novega povojnega sveta. Za razliko od prve svetovne vojne, ko so se lotili načrtovanja povsem na koncu vojne, je bilo tokrat drugače. Do začetkov načrtovanja povojne ureditve je prišlo v že zelo zgodnji fazi vojne, ko je bila Velika Britanija še v globoki defenzivi in je bilo mnogo parametrov še nejasnih.

V sklopu načrtovanja povojne ureditve Evrope se je kazala želja po omejitvi nacionalne suverenosti. V vojni, ki so jo pripisovali rakavemu razraščanju tekmovanja med državami, se je zdela privlačnejša zamisel, da bi lažje dosegli mednarodno skladnost s pomočjo federacije, ki ji bi države predale nekaj svoje oblasti in s tem del suverenosti. Priljubljenost federalizma je dosegla stanje vročice v prvi polovici leta 1940 s pravim izbruhom najrazličnejših federalističnih blokovskih načrtov. Pri tem se je kot ključni problem postavljalo vprašanje, kako dolgoročno zaustaviti Nemčijo in hkrati ozdraviti "bolno srce" sodobne Evrope, kot je Hugh Seton Watson naslovil svojo knjigo o problemu Srednje Evrope.¹¹

Pri razreševanju tega vprašanja je dolgoročno načrtovanje na zahodu privedlo do pretežne prevlade revizionističnih pogledov na habsburško monarhijo in vlogo nacionalizma v bodočnosti Podonavja. Na podlagi historičnega revizionizma so prišli do sklepa, da predstavljajo ustavne strukture izpred leta 1918 najprimernejšo obliko, vendar tokrat brez habsburške monarhije. Predlagano podonavsko federacijo bi ekonomsko in diplomatsko podprle zahodne sile.¹²

Na podlagi kroženja tovrstnih vesti v mednarodni javnosti se je spomladi 1940 v Sloveniji ustvaril vtis, kot se je izrazil Korošec, "da bomo morali nazaj v Avstrijo". Zato je časnik "Slovenec" aprila 1940 zapisal, "da moramo odločno poudariti, da slovensko področje niti celotno niti deloma ne spada in ne sme nikdar priti v kakršnokoli Avstrijo". To je bilo temeljno Koroščevo izhodišče. Nato pa je skušal, kljub trditvam, da "Slovinci spadamo samo v Jugoslavijo", najti primerno rešitev za Slovence v primeru uresničitve teh načrtov. Pri tem je Korošec izhajal iz ocene, da "ta federacija, ako bo nastala, bo morala imeti morje, katerega ji morejo dati le tisti, ki ga imajo, – to smo mi, Slovenci". Tako se je kot protiutež avstrijski vlogi v morebitni novi ureditvi Evrope pojavila ideja, po kateri bi nastala v zaledju Trsta samostojna državna tvorba, ki bi poleg celotnega slovenskega etničnega ozemlja zajemala celotno Istro ter Reko in segala tudi na Koroško. Predstavljala naj bi gospodarsko-prometno in kulturno vez med zahodno, srednjo, vzhodno Evropo in Balkanom. Bila naj bi pod mednarodnim nadzorom z zajamčeno nevtralnostjo. V praksi naj bi to pomenilo britanski nadzor, saj se je spomladi 1940 še pričakovalo, da bo po koncu vojne Britanija najmočnejša evropska sila.¹³ Pri zasnovi srednjeevropskega načrta so se oprli na predloge, ki so se oblikovali že pred razpadom habsburške monarhije. Tako je britanski zgodovinar Arnold Toynbee leta 1915 v knjigi "Nationality & War", potem ko je razmišljal o usodi Trsta po preureditvi habsburške monarhije, predvidel tudi možnost ustanovitve neodvisne slovenske države s Trstom, katere porok bo Evropa.¹⁴ Zato so omenjeno zamisel v SLS večkrat tudi imenovali kar "angleški načrt". Bistvo oživitve Toynbeejeve zamisli, z dodelavo prilagojeno novim razmeram je bilo v ločitvi slovenskega ozemlja od državne povezave z Avstrijo, če jugoslovanska država ne bi bila ponovno vzpostavljena oziroma onemogočiti, da bi deli slovenskega ozemlja (Primorska s Trstom) prišli v okvir avstrijske enote v podonavski federaciji.

Po zasedbi in razkosanju si je "angleški načrt" kot je zamisel imenoval Korošec, po nekaterih razmišljanjih naj bi bila Slovenija kneževina, ki bi ji načeloval lastni slovenski knez (po nekaterih inačicah naj bi bil angleški princ), ki bi ga po končani zmagoviti

¹¹ Hugh Seton Watson, *The "Sick" Heart of Modern Europe. The problem of the Danubian Lands*. Seattle 1975.

¹² Robert H. Keyserlingk, *Austria in World War II: an Anglo-American Dilemma*. Kingston–Montreal 1988, str. 98.

¹³ Bojan Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2006, str. 335–354.

¹⁴ Uroš Lipušček, *Ave Wilson: ZDA in prekranjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana 2003, str. 151–152.

vojni in zedinjenju Slovencev ustoličili na Gosposvetskem polju, znova pridobil določeno vlogo v načrtih slovenskih politikov. "Angleški načrt", ki je bil vezan na celoten kompleks anglosaksonskih načrtov o srednjeevropskih povezavah, ki pa se niso uresničili zaradi nasprotovanja Sovjetske zveze in narodov Srednje Evrope, razumljivo, tudi ni mogel imeti drugačne vloge, odrinjen je bil na rob in prepuščen pozabi.

IV.

Predstavljena razprava, ki na podlagi raziskav zadnjih let povzema najnovejša spoznanja o Koroščevem odnosu do Jugoslavije, kaže, da je potrebno v nekaterih vidikih pogled dolgoletnega voditelja SLS na to vprašanje reinterpreterati, v drugih pa ga dopolniti in poglobiti ter tako predstaviti v bolj kompleksni podobi. Pri tem imam v mislih razjasnitev tega vprašanja predvsem v času po razpadu versajskega sistema in začetku II. svetovne vojne, ko so dileme o obstoju Jugoslavije znova postale bolj aktualne. Tako se v starejši strokovni literaturi uveljavljeno gledanje o Koroščevem domnevnemu prepričanju, da Slovenci nimamo druge izbire kot je Jugoslavija, ni izkazalo za točno, saj je iz povedanega razvidno, da je Korošec razmišljal tudi o drugačnih, to je nejugoslovanskih rešitvah. Kljub temu trditve razširjene v zgodovinopisju v prvih letih po osvoboditvi, da je bila slovaška država pod nemško zaščito "priljubljeni sen" Koroščeve stranke, ne odražajo dejanskega razpoloženja v SLS. Načrta, tako "slovaški" kot tudi "angleški", sta bila v Koroščevih očeh vedno mišljena kot rešitev za Slovenijo v primeru, če jugoslovanske države zaradi različnih razlogov ne bo več. Tako razmišljanje o "rezervni varianti" sicer ni povsem v nasprotju z v strokovni literaturi pogosto navedeno trditvijo, da "je najslabša Jugoslavija za Slovence najboljša rešitev", vendar tudi ta izjava, ki jo pripisujejo Korošču, ne pojasnjuje v celoti njegovega odnosa do Jugoslavije. Potem, ko se je za obstoj Jugoslavije nenaklonjenim mednarodnim okoliščinam, pridružilo tudi podobno razmišljanje med jugoslovanskimi političnimi dejavniki, se je namreč pri Korošču v mesecih tik pred smrtjo izjemno okrepilo prepričanje, da za Jugoslavijo ni več rešitve in da so ji šteti dnevi. Za tako Koroščevo razmišljanje je značilna njegova domnevna izjava, da se bo Jugoslavija sesula "wie ein Kartenhaus".

Tako temeljna Koroščeva zadržega po propadu versajskega reda in začetku druge svetovne vojne v prvi vrsti ni izvirala iz dileme, ali si Korošec še naprej želi Jugoslavijo, temveč, ali bo v spremenjenih razmerah skupno državo še moč ohraniti, v kar pa je voditelj SLS dvomil. Ta razloček se mi zdi umesten, ker so vse omenjene Koroščeve pobude za drugačno rešitev slovenskega vprašanja izhajale prav iz tega dvoma in ne iz morebitne separatistične težnje po slovenski samostojnosti.

Nasploh je poslednje obdobje Koroščevega delovanja poleg pesimizma glede obstoja Jugoslavije usodno zaznamoval predvsem paničen strah pred Nemci, le-ta pa se je prepletal s fatalistično vdanostjo v nemško prevlado na mednarodnem prizorišču, kar je pri tedanji najpomembnejši slovenski stranki zamegljevalo trezen razmislek o oblikah in možnostih dolgoročnega nacionalnega preživetja. Skratka, ob vprašanju iskrenosti v odnosu do Jugoslavije, je pri Korošču v tem času potrebno izpostaviti kot temeljno strateško pomanjkljivost predvsem odsotnost na podlagi nacionalne samozavesti in kljubovanja zgrajene vizije o dolgoročnih perspektivah Slovencev v razmerah svetovnega spopada. V okviru Koroščevih pesimističnih in hkrati, kot se je sčasoma izkazalo, tudi dolgoročno napačnih izhodišč, so nato nadaljevali svojo politiko tudi njegovi nasledniki na čelu SLS. V vsej razsežnosti je zgrešena strateška usmeritev SLS prišla do izraza ob tragičnih aprilskih dogodkih leta 1941, kar pa je seveda že zgodba za drugo priložnost.